

SEBESTYÉN ÁRPÁD

A NÉVUTÓS HELYNEVEK KÉRDÉSÉHEZ

1. Az 1995-ös miskolci névtudományi konferenciának egyik legérdekesebb névelméleti előadása volt Hajdú Mihályé a tulajdonnév szófaji kategóriájáról (1997: 471–477). A tulajdonnév és közfőnév elválasztására nézve elfogadja Barabás András, Kálmán C. György és Nádasdy Ádám kritikáját (1977: 135 – 155) az elkülönítés megoldatlanságáról. Ugyanakkor a szerzőcsoport strukturális leírási módszerével szemben rámutat: valójában nekik sem sikerült a különválasztás, mert „valamennyi strukturálisan kialakított kategóriájukról megállapítható, hogy egyaránt szerepelhetnek bennük közszavak és tulajdonnevek” (1997: 473). Hozzáteszi: „Pedig kell ilyen határnak lenni, s ráadásul éles, világos, mindenki számára közérthetően kifejezhető határnak, mert máskülönben az önálló névtudomány létét és szükségszerűségét meg lehetne kérdőjelezni” (uo.). Magam nem fogalmaznék ilyen keményen. Egy nyelvi kategória, amely számos más jelenséggel van rendszertani és történeti kapcsolatban, ráadásul belső tagoltsága is igen bonyolult, szükségképpen mutathat a peremeken átmeneti jelenségeket, anélkül, hogy a kategória belső lényege megkérdőjelezhető lenne: például a különböző nyelvjárások létezését sem teszi kétségesse elhatárolásuk nehéz, olykor lehetetlen volta.

Azt a Donatusig visszavezethető grammatikusi tételt, hogy a tulajdonnév a főnév szófaji altípusa, bízvást elfeledhetjük. A Hajdútól felhozott állatnevek nyelvi tarkasága (*Enyim, Soha, Csakazértis, Ejnye, Hallgass, Mitvisz, Nevakaróddz, Merrevagy* stb.), a versenylónevek, márkanevek, álnevek, az értelmetlen hangsorból álló nevek (*Kamangó, Kerr, Duff* stb.) nemcsak azt igazolják, hogy bármilyen közszóból lehet tulajdonnevet csinálni, hanem azt is, hogy a tulajdonnévnek nem is kell közszóként léteznie (mellesleg: hasonló a helyzet az eredetileg megvolt közszói jelentését elveszített tulajdonnevek garmadájával is).

A megoldás Hajdú szerint abban van, hogy a közszó, a szótári szó jelentése absztrakt, csak a mondatban, szövegkörnyezetben konkretizálódik, vesz fel egyedi tartalmat, a tulajdonnév viszont szövegbe építettség nélkül is egyedi jelentésű: „A *konyha, kút, ló* stb. főnév tehát absztrakt, ... de mondatba helyezve konkretizálódik, s éppen olyan egyedi megjelölő lehet, mint a tulajdonnév: ... *nagyapám pej színű, öreg, sánta lova* stb. összetéveszthetetlenül egyet [? egyedet] jelent, sőt: jelöl, ha úgy tetszik: identifikál, de nem tulajdonnév... A tulajdonnév viszont szövegkörnyezet nélkül, szótári alakjában, nominativusban is képes erre” (1997: 475). Továbbá: „a tulajdonnév nem mindig egyetlen szó, hanem kettő, három vagy akár több is lehet: tehát a tulajdonnév egy szó vagy szavak csoportja” (uo., ritkítás az eredetiben).

Hajdú Mihály tulajdonnév-felfogása igen közel áll az enyémhez. Balázs János és mások nyomán úgy látom, hogy a tulajdonnév elsődlegesen egyedet, másodlagosan csoportfogalmat, a köznév pedig elsődlegesen absztrakt csoportfogalmat, mondatba építve egyedet fejezhet ki. „A mindennapi élet gyakorlatában ... arra van szükség, hogy a ... pillanatnyi szituációban aktuális konkrét valóságelemeket nevezzük meg ... Az érvényes nyelvi közlés

tehát úgy fogható fel, mint egy modell, melyben absztrakt nyelvi elemek viszonylag szabadon szőtt hálójával a konkrét, egyedi valóság aktuális elemeit és az azok között felismert viszonyokat leképezzük” (1970: 304). A ráértéses, rámutatásos vagy szintaktikai egyedítés bármely formája tulajdonnévvé válhatik. Ez valójában jelentéshasadás (Sebestyén 1971: 167). A közszói használati formák létezését és működését nem zavarja, hogy valamely konstrukciójuk egy nyelvi közösségben egy egyed végleges jelölőjévé is vált. „Ha elfogadjuk, hogy az alkalmi egyedjelölés minden módozata megmerevedhetik, és nyelvileg tulajdonnévvé tömbösödhetik, érthetővé válik az a nagy alakszerkezeti tarkaság, amely akár egész mondatok névvé tömbösödését sem zárja ki” (1970: 306). A tulajdonnév tehát nem más, mint valamely köznévi egyedítésnek alkalmiból véglegessé merevedése. Ez magyarázza a köznévi szerkezetek és tulajdonnevek széles skálájú hasonlóságát, a tulajdonnevek alakszerkezeti tarkaságát, illetőleg a két kategória elválasztásának nehézségeit: a jelentésváltozás és tömbösödés természetes nyelvi körülmények közt nem egyik pillanatról a másikra következik be. A mesterséges vagy hivatalos névadáshoz pedig csak az kell, hogy egy a névadó által kiválasztott értelmes vagy értelmetlen hangsort egy létező vagy elképzelt egyedhez hozzárendeljünk: „*MZ/X, Emzéperiksz, jelentkezz!*”

2. Helynevek keletkezéséhez természetesen elsősorban olyan szavak vagy szintaktikai szerkezetek szolgálhattak alapul, amelyek közszóként dologfogalmi jelentést hordoztak, és összességükben főnévi szófajt testesítettek meg. Barabás András és szerzőtársai úgy fogják fel, hogy több szóból álló szerkezetek nem hordozhatnak szófaji, tehát főnévi jelleget (1977: 136). Ez természetesen nem felel meg az igazságnak. A hagyományos leíró grammatika az alárendelő szintagmák együttes szófaji értékét általában a fölérendelt szintagmatag szófajával azonosnak tekinti (vö. Tompa 1962: 80. kk., a mellék-

mondatokra nézve: 339–340. kk.). Ehhez hasonló eredményekre jut a formális–strukturális elemzés is a morfémakonstrukciók morfématípus-értékére nézve (vö. Antal 1964: 138. kk.). A főnévi főtagú szószerkezetek tehát – köztük leggyakrabban a minőségjelzős és birtokos jelzős szintagmák – dologfogalmi jelentéstartalmúak, összességükben főnévi szófajúak, így helyjelölésre kiválóan alkalmasak.

Az, hogy egy adott helyre, egyedi objektumra vonatkoztatott nyelvi elemet vagy közszoói konstrukciót jelentéstanilag mikortól minősíthetünk helynévnek, és meddig csupán alkalmi helymegjelölő körülírásnak, az élő és történeti helynévgyűjtések legnagyobb, leginkább vitatható problémája.

Egy-egy eset megítéléséhez pragmatikai, pszicho- és/vagy szociolingvisztikai nyomozás lenne szükséges, hiszen még egy kis falnyi nyelvközösség tagjai sem egyformán értik, érzik vagy használják az egyes névváltozatokat. Mindenesetre a magyar élőnyelvi és történeti helynévgyűjteményekben ebben a tekintetben igen nagy felfogásbeli különbségek mutatkoznak, úgy is fogalmazhatnánk: káosz uralkodik. Sajnálatos, hogy hazánkban a tömeges helynévgyűjtő mozgalommal ellentétben – Hoffmann István szavai szerint (1993: 15) – „az általános névelméleti kutatások sokáig periferiális helyzetűek voltak”, így a konkrét gyűjtésekben nem érvényesülhettek. Nagy kár, hogy az amatőr gyűjtőkkel készített nagy helynévkötetek nemigen hasznosították J. Soltész Katalin értékes névelméleti monográfiáját (1979), és félő, hogy Hoffmann kitűnő elméleti rendszerezése is nehezen jut el az önkéntes gyűjtőkhöz. A nagy adattárak ilyen szempontú megrostálása ma már szinte lehetetlen munkának látszik.

Már az is gond, hogyan nevezzük a „helynév”-vel szembenálló „nem név” kategóriát. Kézenfekvőnek látszanék a „helymegjelölés” kifejezés, csak hogy ezt már lefoglalta a FÖNMÍSZ, a földrajzi nevek és m e g j e -

l ő l é s e k írásának szabályzata (1965). Eszerint a földrajzi megjelölések közé tartoznak az olyan tulajdonnevek, mint *Nemzeti Múzeum*, *Royal Nagyszálló*; a tulajdonnevekhez közel álló egyedi dolgot jelölő elnevezések, mint *Gellért fürdő*; vagy általános fogalmat jelölő köznevek, mint *hegy*, *völgy*, *patak* stb. (i. m. 6). Látni való, hogy ebbe a felfogásba nem fér bele egy olyanféle kifejezés, hogy „egy szántóföld az erdő szélénél”. Ez egyedi helyet jelöl meg, a fentiek alapján mégsem minősül helymegjelölésnek. Bárczi a Tihanyi Alapítólevél kapcsán megjegyzi: „sok esetben kétséges, valóban földrajzi névről van-e szó, vagy a kérdéses szó vagy kifejezés csak a földfelszín egy pontjának magyar m e g n e v e z é s e ... inkább köznyelvi megnevezésnek, k ö r ü l í r á s nak tekintendő a *hodu utu*... és bizonyára az egész kifejezés: *feheruuaru rea meneh hodu utu*” amelyen belül biztos helynév a *feheruuaru* (Bárczi 1951: 65–66 – az én ritkításom – S. Á.). Papp László egy helyen ezt írja: „Külön figyelmet érdemelnek a *-nál*, *-nél* ragos és a névutós szerkezetek. Ezeknek egy része nem tulajdonképpeni helynév, hanem csak h e l y m e g j e l ö l é s ” (1966: 63 – én ritkítottam S. Á.). Hasonlóan fogalmaz Juhász Dezső is: „A helyhatározói szerepű *Dunán túl... Száva–Dráva között* m e g j e l ö l é s e k gyakran előfordulnak a korabeli levelekben” (1988: 17, az én ritkításom S. Á.). Úgy látszik, szakembereink hajlanak rá, hogy a FÖNMÍSZ „földrajzi megjelölés” átfedésével nem tördelve a *helymegjelölés* műszót alkalmazzák a nem névnek minősülő szerkezetekre. Ezt a gyakorlatot követem az alábbiakban magam is.

3. Nyelvemlékeink bizonyos szövegtípusai – határjárások, birtokleírások, adományozások, bérbe, zálogba adások, végrendeletek stb. – tartalmuknál fogva tömegesen hordoznak helymegjelölést vagy objektum-lokalizálást. Nem véletlen például, hogy az 1055-ös Tihanyi Alapítólevélben, amely az adományozott birtoktestek határvonalának haladását írja le, 11 esetben sze-

repel a *reá* névutó. Például: „Adhuc autem est locus *mortis* dictus, cuius incipit terminus a *sar feu eri iturea*, hiñc *ohut cutarea*, inde ad *holmodi rea*, postea *gnir uuege holmodia rea*, et exinde *mortis uuasara kuta rea* ac postea *nogu azah fehe rea*, inde ad *castelic* et *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*, post haec *petre zenaia hel rea*.” Meglepő viszont, hogy a szöveg magyar fordítója, Holub József a *reá* névutós szerkezeteket névként ülteti át: „innen *ohut cutarea*-ra megy, innen *holmodi rea*-ra majd *gnir uuege holmodia rea*-ra...” stb. (Mészöly 1956: 8–9). Mondani sem kell, hogy Bárczi nem talált az oklevélben névutós helynevet (Bárczi 1951: 65–67).

Az Oklevélszótár a 14. századtól számos névutós helynevet tartalmaz, egy részüket a TESz. is átveszi: 1367: „Quandam vineam in loco vulgariter Magyalalath dicto”. Helynévnek minősíti a TESz. az OklSz. következő adatát is: 1383: „In terra Serdyafeluthualofeld vocata”. Szerintem az ilyen igeneves szerkezet (*Serdya felütt való feld*) még a megnevezés tényére utaló latin környezet ellenére sem biztosan valódi helynév: számomra körülírásszerű helymegjelölés, amelynek tömbösödött, névként való mindennapi használatát nehezen tudom elképzelni. Hasonló gondom van számos régi és újabb, helynévnek minősített nyelvemlékes adat esetén is. Úgy érzem, a helynév névelméleti kérdéseinek – csak az utóbbi egy-két évtizedben bekövetkezett – tisztázódása előtt a gyűjtők túlságosan tágan értelmezték a helynév fogalmát, kellő kritika nélkül fogadták be a gyűjteménybe a helymegjelöléseket.

A névutós helynevek vagy helymegjelölő szerkezetek tömeges adatolását századunkban Szabó T. Attilának köszönhetjük. Évtizedes levéltári és helyszíni gyűjtéseinek első kötetei a harmincas évek második felében kezdtek megjelenni. Mint vérbeli adatgyűjtő, mindenben a teljességre törekszik, tudván, hogy az elmulasztott adat utólag már pótolhatatlan. Dés helynévanya-

gának bevezetésében ezt írja: „A helynek vizsgálatakor a t ő h e l y n e -
v e k e n ... kívül tekintetbe vettem azoknak származékait is (*Rózsahegy, –
oldala, laposa, ajja, – alatt, Cichegy, – ajja, – laposa, Alsó-, Felső-, Középső-,
és Hátulsó-, Göntér, – alatt* stb. ... Meg kell jegyeznem, hogy a m e g -
k ö z e l í t ő t e l j e s s é g szempontját tartva szem előtt, a legjelenték-
telenebbnek látszó helynevet is felvettem gyűjteményembe, mert a helynév-
anyag minden apró darabkájára szükségem volt” (1937/1988: 110, én rit-
kítottam: S. Á.).

A „tőhelynevek” legszebb csokraira Szabó T. Attila legnagyobb terjedel-
mű, közel 30 000 adatot tartalmazó kalotaszegi névgyűjteménye kínálja a
példákat. A kötet végén az Árvay József és Tomai László által összeállított
mutatóból ilyen névcsalád olvasható össze: *Akasztófa, Akasztófa alatt, Akasztófa
arányában, Akasztófa bércz, akasztófa bércze alatt, Akasztófadomb, Akasztófa
Domb mellett, Akasztófa dombja megett, akasztófa dombjánál, Akasztófa
Domb végi, Akasztófa Domb völgyi, Akasztófa fele, Akasztófahegy, akasztófa
irányában, Akasztófáknál, Akasztófa mellett, Akasztófánál, Akasztó fán alol,
akasztófán belől, Akasztófán kívül, Akasztófán tul, Akasztófaoldal, Akasztó-
fatábla, Akasztófa vágása* (1942: 338). – A névutós és ragos alakok helynév
vagy helymegjelölő szerepének elkülönítése szinte megoldhatatlan.

Még nehezebb kérdést vet fel Szabó T. Attila másik jeles dolgozatában,
amely a személynévvel kombinálódó helynevek rendszerét vizsgálja. Eb-
ben hiányolja a helynévgyűjtésekből a névutóval összetett személynéves
helyneveket: „Ezekből a helynévgyűjteményekből kimaradtak pl. a névutó-
val összetett ilyenféle helynevek, mint *János alatt, Bacsó István megett,
Szent Erzsébet mellett* stb., pedig ezek kétségtelenül külön területjelölő hely-
névalakok” (1940: 122). A helynek a tulajdonos nevével való megjelölését
Hoffmann István a metonimikus helynévalkotás egyik altípusának tekinti

(1993: 107–109). A szentek, bibliai személyek nevének dűlőnévként való megjelenése talán útmenti, nekik szentelt kegyhelyekre vezethető vissza. A családnév és keresztnév helynévként való használatakor az sem zárható ki, hogy egy helymegjelöléskor mint szomszéd tulajdonos szerepelt: a régi oklevelek földazonosító gyakorlatában tipikus a vicinusok megnevezése. A kataszteri térképek elmaradhatatlan kiegészítése volt a tulajdonosok nevével megjelölt birtokvázlat. A *Bacsó István megett* ilyenféle háttérrel alakult helymegjelölés eredménye is lehet, ebben az esetben nem helynév, csak helymegjelölés.

4. Új fejezetet nyitott a névutót tartalmazó helynévi kifejezések vizsgálatában Gergely Bélának „Kalotaszeg névutós helynevei” című tanulmánya (1942: 158–182). E terjedelmében is impozáns tanulmány Szabó T. Attila hatalmas kalotaszegi gyűjteményének névutós anyagát dolgozta fel a következő névutók szerinti szócikkekben: *alatt*, *alul* (vmin), *által* (vmin), *belül* (vmin), *előtt*, *felé*, *felett*, *felül* (vmin), *felől*, *innen* (vmin), *innet* (vmin), *kívül* (vmin), *körül*, *között*, *megett*, *mellett*, *túl* (vmin). Mint látható, szinte kizárólag hol? irányú névutók szerepelnek a sorban: ilyen a superessivusi ragot vonzókon kívül a *felé* és a *felől* példáinak túlnyomó része is.

A szerzőt professzora, Szabó T. Attila iránti tisztelete sem akadályozza meg abban, hogy a hatalmas adattár értelmezési nehézségeire rámutasson. Az ilyen mondatokban: „Kaproncza fűben az *Erdő* felől” vagy „Az *altal* ut mellett a *Patakon* innet”: „Hogy az ezekben a mondatokban előforduló *erdő* és *patak* szó helynév, vagy pedig az ezekben a mondatokban előforduló helynevek (Kaproncafű, Általút) a kérdéses területtel kapcsolatos közelebbi hely meghatározásra szolgáló köznév-e, nehéz eldönteni” (1942: 158 – az én ritkításom: S. Á.). Mindenesetre az *innet* névutónál szerepelteti a fenti, kétséges adatot is.

Meglepő és különös a névutós szerkezeteket tartalmazó kifejezéseknek a néviség szempontjából három alcsoportba való szétválogatása: „A névutós helynevek [!] egy részének csak alárendelt, másodrangú szerepe van egy más helynév területének a közelebbi jelölésére. Pl. ... az *Nadas vize mellett* levo Malom helyly. Az ebbe a csoportba tartozó névutós helynevek [!] ilyenféle mondatokon kívül nem fordulnak elő, tehát mint névutós szerkezetnek önálló helynévi szerepük nincsen” (1942: 159 – én ritkítottam: S. Á.). Tehát: vannak névutós helynevek, amelyek nem helynevek. Egyéb-ként is: honnan lehet azt tudni, hogy egy névutós szerkezet egy másik forrásból nem kerül-e elő önállóan? Vagy: megtagadnánk-e a név rangot egy *Nádas patak* formulától a fentihez hasonló kapcsolatban: *a Nádas pataknál levő Malomhely?* – Mindenesetre e kissé sántító érveléssel Gergely Béla a kalotaszegi hatalmas adattár jelentős részét – legalább egyharmadát – kitagadja a névutós helynevek csoportjából. Magam ezzel az érveléssel nem értek egyet, a minősítéssel azonban az esetek túlnyomó részében feltétlenül.

„A névutós helynevek egy másik részének ilyen alárendelt szerepe is van, de önállóan is előfordul” (uo.). Ilyenkor azt várnánk, hogy előbb „alárendelt” szerepben, körülírásként lépjen fel, aztán önállóan, de ez nincs mindig így.

A harmadik csoportba azok az esetek sorolhatók, amikor a névutós kifejezések önállóan fordulnak elő helynévként, ezek névfunkciója tehát vitathatatlan (uo.).

Szerintem ezek az előfordulási különbségek a név vagy nem név kérdését nem döntik el. Az egyes névutók alá sorolt kifejezések ilyen tagolása legfeljebb arra enged következtetni, hogy Gergely Béla a vizsgált adattár névutós kifejezéseinek nagyobb részét nem tudta helynévként elfogadni, és megpróbált érveket keresni az elkülönítéshez. A névszerkezeti vagy nyelvrondszer-tani kritériumokhoz azonban még nem jutott el. Pél-

dái nem is mindig bizonyítják besorolását. Például nem név, csak kiegészítő a névutós szerkezet ezekben: „Bikali Hegyen a *Kő alatt*”, „*Kőrtvély-fa alatt* lévő Csorgónál való Völgyben”, „az Pad oldalban az Gorbai ut mellett az *régi akasztófa alatt*” (1942: 160). Vitathatatlanul helynevek azonban ezek a névutós szerkezetek: „*Agyagos Domb alatt*”, „*akasztófa bértze alatt*”, „*arany kut csorgója alatt*” stb. (uo. 161) Szerintem az első csoport névutós kapcsolatai magukban is előfordulhatnának, illetőleg a másik csoport „nevei” bővíthetnének másik, értelmező szerepű névvel anélkül, hogy saját név voltukban kétely ébredhetne. Egyébként a fenti második példa *Gorbai ut mellett* szerkezete később a középső, „név is nem név is” típusba sorolódik (uo. 178). Gergely Béla eljárása tehát a névutós kapcsolatok funkcionális szétválogatására alkalmatlan.

5. Minőségileg új korszak kezdődik a névutós helynevek megítélésében a névelméleti kérdések előtérbe kerülésekor, a negyvenes évek második felétől. Lőrincze Lajos a névélettani fejtegetések kapcsán elmondja, hogy az elsődleges „tőnevek” és névutós viszonyítások igen gyakoriak az újabb helyek megjelölésekor, „Ezeket azonban igen ritka esetben tekinthetjük valóban földrajzinévnek, nem egyebek ezek, mint a felszín egy névtelen helyének tüzetes k ö r ü l í r á s a i , ezért olyan gyakoriak a régi határjárásokban” (Lőrincze 1947: 10, én ritkítottam: S. Á.).

Hasonló véleményt nyilvánít Benkő Loránd is a Nyárádmente helynévanyagának nyelvi rendszerezésekor: „A névutós földrajzinevek éppen úgy, mint a ragosak, a mondatból szakadtak ki és váltak önálló nevekké helyhatározói értékben... Ezek tulajdonképpen k ö r ü l í r á s o k , melyek a hely tüzetesebb megjelölésére szolgálnak. Az összeírásokban tehát nem is földrajzinevekről, hanem inkább t e r ü l e t m e g h a t á r o z á s o k r ó l beszélhetünk. Földrajzi-névvé elég ritkán válnak” (Benkő 1947: 42 – én

ritkítottam S. Á.). Ide iktathatjuk még Papp László fentebb már idézett véleményét arról, hogy a ragos és névutós szerkezetek egy része „nem tulajdonképpeni helynév, hanem csak helymegjelölés” (1966: 63).

A névelméleti tanulmányok hatására az ötvenes–hatvanas évek névgyűjtéseiben és feldolgozásaiban megfigyazhatók a névutós helynevek. Kázmér Miklósnál ennek elvi oka van: a névszerkezet szempontjának első tudatos felvetője ő: minden név alapelemből és megkülönböztető részből állván ki tudja szűrni a nem névszerű képződményeket a nevek közül. Az *Első allén felüli dülő* típusú nevekről ezt írja: A név hosszúsága, az analógiák hiánya miatt majdnem biztosra vehető, hogy az ilyenféle szerkezetek nem élő nevet takarnak” (1957: 9). Alig találunk ilyet H. Fekete Péter hajdúböszörményi kötetében is. (Van ugyan egy *Gátmegett* címszava, de a történeti adatokból idézett *Gát megé*, *Gát megett* változatok körülírásról tanúskodnak: egy *Gát* tőnévhez viszonyítanak (1959: 62). Hasonlót figyelhetünk meg Inczei Géza munkáiban: például a *Kétérköz* címszó alatt találjuk a *Két ér köze*, *Két ér között*, *két ér köz*i (szőlők) történeti adatokat is, anélkül, hogy ezeket külön címszók gyanánt felvenné (1960: 46).

Ezek után némileg meglepő, hogy az országos helynévgyűjtő mozgalom első nagy megyei kötetében, az 1964-es Zala megyeiben tömegesen szerepelnek névutós utótagú vagy ezekből *-i* képzővel formált helynevek. (Megjegyzem, ez utóbbi, *alatti*, *melletti* formák, amelyek tapadásos jellegük révén könnyen felidézik a 'hely, föld' stb. fogalmat, névszerűbbek a névutós szerkezeteknél.) A Zala megyei kötet 260 település 22 ezer földrajzi pontjának 30 ezer névváltozatát tartalmazza (Papp–Végh 1964: 16), tehát éppen annyit, mint a Gergely által feldolgozott Szabó T. Attila gyűjtötte kalotaszegi kötet, de anyaga szinkrón. A zalai kötet kitűnő mutatója és könnyű visszakereshe-

tősége alapján adom az alábbi mennyiségi adatsort: (az adat után az utótagként szereplő névutó vagy névutómelléknév előfordulását jelzem).

alatt 7, alatti 25; -n alul 2, -n aluli 8; -n belül 1, -n belüli 1; előtt 1, előtti 3; felett 5, feletti 35; -n felül 8, -n felüli 6; -n innen 2; körüli 2; között 4, közötti 1; mellett 10, melletti 13; mögött 2, mögötti 3 (megetti 1); -n túl 4, -n túli 5. – Feltűnő a *-n kívül* teljes hiánya, és hogy van egy *mögé* is. Az adatok névszerűségének megítélését nagyban gátolja, hogy a határozóragos alakok kikérdezését az utasítás csak a helységnevekre nézve írta elő, névelméletileg pedig az amatőr gyűjtők nem mindegyike lehetett felkészülve. Nem véletlen, hogy a zalai kötet megvitatásakor többen kérdéssé tettük a ragos és névutós névváltozatok valódi név voltát, és Király Lajos azt javasolta: jelezzék a gyűjtők minden név mellett a három helyragos formát (Végh 1968: 482 – 483). Mellesleg ez már gyakorlatnak számított több gyűjtőnél (Mező 1967; Fekete Péter 1969, 1970 – kár, hogy a Heves megyei gyűjtések többi kötete a zalai gyakorlatot követte).

Természetesen súlyos hiba lenne elmarasztalni azokat a helynévgyűjteményeket, amelyek névutós neveket közölnek. Az élőnyelvi adatok esetében ugyan meg lehetne – és meg is kellene – győződni arról, hogy a toldalékos alakok megerősítik-e a névséget, de ez nem oldható meg a történeti adatok kapcsán. A forrásokban szereplő névutós kifejezések név voltáról utólag nem lehet meggyőződni, a kéziratos és katonai térképek néviratait változatlan formában számon kell tartani. Példa gyanánt Sárospatak helyneveinek kiadását említhetnénk. Ez talán minden eddigi helynévkiadványunk közül a legjobb és leggazdagabb „helynévszótárunk”. Az élő nevek esetében jelzi a hová? kérdésre felelő ragos alakot, így nemigen akad élőnyelvi névutós címszó. A rendkívül gazdag történeti és térképes anyagban szereplő névutós kapcsolatokat azonban rendre megtaláljuk – helyesen – a szócikkekben. A

közszoí elemek mutatójában az *alatt*, *alatti* névelem 35 előfordulására van utalás (Balassa–Kováts 1997, 255). Így csak sejthetjük, hogy ezeknek az adatoknak jelentős része csupán fantomnév (vö. Hönyi 1970: 349–352).

6. A névutós helynevek névelméleti kérdéseiről még az alábbi gondolatokat látszik fontosnak megemlíteni.

J. Soltész Katalin a tulajdonnevek alakszerkezeti típusai közt számon tartja a névutós neveket is, de mintha nem lenne meggyőződve élő típus voltukról: „Néhány magyar dűlőnév az összeírásokban, térképeken stb. névutós alakban szerepel:... *Szőllőskert háta megett, Kis erdő pataka mellett, Túl az éren*” (1979: 12). Párhuzam gyanánt utal a német, román, szláv prepozíciós nevekre. A ragos, jeles formában rögzült nevekről megjegyzi: amíg a nem nominativusi eset formánsa el nem homályosul a nyelvtudat számára, „az ilyen alakú nevek funkcionálása nem problémamentes”, hiszen az ilyen alak nem tűr továbbragozást (uo. 16).

Fabó Kinga a fentebb már említett Barabás – Kálmán – Nádasdy tanulmányhoz szólva Berrárnak egy kéziratot munkájára hivatkozva hangoztatja, nemcsak magános szónak, hanem szerkezetnek is van szófaja: „Például *a ház, ház mögött* morfológiai természetű szerkezetek főnévi szófajúak” (1980: 54). – Magam a névutós kapcsolatot, mint határozót, inkább határozószónak venném, amelynek megvan a hajlandósága a főnevesülésre is: *dél előtt, délelőtt, eltelt a délelőtt*. Kissé merésznék érzem azt a megállapítást, hogy „nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismérvei lehetnének” (uo. 50). Magam inkább Bárczival tartanék, aki bizonyos becéző képzőkről megjegyzi: „funkciójuk talán már nem is becézés volt, hanem a személynév jellegzetes elemévé, személynévképzővé váltak” (1958: 136, vö. Balázs 1970: 297; Hoffmann 1993: 74).

J. Soltész Katalin a szokatlan alaki szerkezetű neveket tárgyalva Baranya megye 320 településének gazdag gyűjteményét dolgozta fel (1986: 73–82), szembesítve Tolna megye anyagával. Különbséget tesz „határozói alakú” (ragos vagy névutós), illetőleg „határozós szerkezetű” helynevek közt. A ragosak – főleg *-nál*, *-nél* és *-ra*, *-re* ragosak – inkább az írott forrásokból adathatók. Ragos helymegjelölések névvé alakulása kivételes: előfeltétele a morfológiai szerkezet elhomályosulása vagy nem ismerete (korlátoltan kétnyelvű közösségekben), a szemantikai ráértés, illetőleg a nominativusi főnévként való értelmezés (vö. *Malombá-ba* Szabó T. A. 1961: 3).

Névutós alakú helynév Soltész anyagában sokkal több van: a két megye adattárában az *alatt* névutóval 53 név található (*Kertek alatt*), a *mellett*-tel 33 név szerepel (*Zátony mellett*). Ezek név voltát a szerző nem vonja kétségbe, sőt, szerinte közel áll a névutós szerkezethez a *Pécsi úttól keletre* szerkezet-típus is.

Külön említi Soltész a teljes határozós szerkezetből álló neveket: *Út a malomba*, *Fenyős a bányák fölött*, *Falu alatt vízfolyás* stb. Ezek szinte mind régi, írásbeli adatok, egy élőt idéz: *Doktor felé utca* (i. m. 79). Igeneves főtagú szerkezet itt a *Zóki alá dűlő*. Ez, meg a hasonló *nyúló*, *járó* igenevek leggyakrabban *-ra*, *-re* ragos határozóval fordulnak elő. Érdekes megfigyelése Soltésznak, hogy a névutós helynevek előfordulásában még a vizsgált kötetekben is igen nagy gyakorisági eltérések vannak: egyik falu kataszteri térképén „hemzsegnek” a *Temető felett* jellegű felírások, a szomszéd faluén hiányoznak. Gyanús, hogy ilyenkor nem a lakossági névadás, hanem a térképkészítők önkénye van a háttérben: „Elképzelhető pl., hogy a kökényi határozós szerkezetű helyneveket a kataszteri térkép készítője formálta ilyen-né, akinek működése nem terjedt ki a szomszédos falvakra” (i. m. 81–82).

Zelliger Erzsébet tanulmányait azért kell itt külön figyelemre méltatnunk, mert a korai ómagyar helynévanyagát a személynevekkel és közszoói kapcsolatokkal párhuzamosan tekinti át. Névutós helyneveket nem ismer. A határozós szerkezetű összetett földrajzi nevek (*Alayarou, Altalesew*) határozószó és igenév összetételei, az 1055-ös *feheruuaru rea meneh* szókapcsolatban a névutós főnév szoros szókapcsolatnak minősül, de megtartja igenévi jellegét – tehát nem valódi helynév (1991a: 19, 1991b: 541).

A magyar helynevek komplex nyelvi rendszerezését Hoffmann Istvánnak köszönhetjük (1993). Összefoglalja, értékeli az eddigi névelméleti felfogásokat, részletesen felvázolja a saját névszerkezeti rendszerezését, behatóan elemzi a magyar helynevek keletkezéstörténeti kérdéseit. Munkájában minden lényeges kérdésben állást foglal, érvelése szinte mindig meggyőző.

A névutós helynevek kérdése többször előkerül a műben. A tipikus formájában kétrészes, szintagmatikus szerkezettagjaival azonosítható helynevektől eltérő formációnak tartja a *Csikostó belől a vasúton* nevet, „ha az effélék egyáltalán tulajdonnévnek tekinthetők” (54). A kétkedéssel mélyen egyetértek. Az egy és kétrészes nevek közti átmenetnek tartja a *Csárdánál*, *Csárda alatt* neveket (uo.). Szerkezetileg ezek valóban csak félnevek, kérdés az is, van-e olyan megragadható denotátumuk amelyre vonatkoztatnánk őket. Magam inkább meglevő név felhasználásával létrehozott, bizonytalan denotátumú helymegjelölésnek tekinteném az efféléket, amelyben csirájában van meg a névvé válás lehetősége (*Tiszántúl-ra* lehet menni, de *Csárda alatt-ba* aligha). Hasonló okból nemigen tudom határozós szószerkezetnek elfogadni a *Bitvántúl* nevet: ez főnevesülve, határozott denotátummal is egyrészesnek tűnik, mert sem igei, sem névszoói főtagja nincsen (58). Később a *Csárdánál*, *Kertekalatt*, *Bitvántúl Túlabitva* neveket egyértelműen egyrészesnek minősíti (63). Így azonban nem látom világosan, mit kell átmenetinek

tartani az egy és kétrészes nevek közt, – ha van ilyen egyáltalán, hiszen a névben található szóelemek száma független a név kétrészségétől, az egybeírás meg nem irányadó.

A határozós szerkezetű nevekről joggal állapítja meg, hogy periferiális jellegűek, főleg írásbeliek (értsd: nem teljes szövegösszefüggésű nyelvelmélkekből vagy térképiratokból valók) és ritkák. Az *X-re dűlő, nyúló, menő, járó* határozós szerkezetek valóban szinte automatikusan kiegészülnek a tudatban a helyzetadta *föld, rét* stb. elemekkel, ez provokálja az igenevek főnevesülését, ezáltal a határozós szerkezet főnévi értékben való helynevesülését. A nem igenévi *X-re dűl* határozós szerkezet önmagában nem válik névvé. Hasonló példákat a névutós kifejezések közt is találunk: *Garda alatt való (hegy), Hegy alá menő (út)*. Az ilyen helymegjelölések inkább *-i* melléknévképzővel szoktak névvé válni: *Garda alatti* – természetesen csak a locativusi irányúak – mivel a melléknévképző lehívja a tudatból a jelzett főnév tartalmát: 'az a föld, hely, rét, amely a Garda nevű objektum alsó szomszédságában terül el, található'.

7. Ha mindezek után újra fontolóra vesszük a névutós kifejezéseket tartalmazó nyelvelmékes, írott nyelvi, térképes és jó szándékú amatőr gyűjtőktől felhalmozott hatalmas adattárat, és szét akarjuk válogatni bennük a valódi helyneveket és a csak alkalmi körülírásokat, helymegjelöléseket, alighanem Kazinczy ajánlását kell követnünk: „Tűzbe felét!... Újra felét!... Harmadikát még!...” Egyik részről ugyanis elfogadhatjuk Szabó T. A. tanácsát: a régiségből mindent fel kell gyűjteni, hiszen nem tudhatjuk, hogy a teljes adattárnak mi lesz a vallomása. A rostálás, rendszerezés a feldolgozó szakemberek feladata, az ő kötelességük viszont a kételkedés. Ez a kételkedés jelent meg a névutós nevek kapcsán már Gergely Bélánál, Szabó T. Attila tanítványánál, ezt hangoztatta Benkő Loránd, Lőrincze, Papp László, Soltész Katalin,

Hoffmann István és mások, köztük magam is. Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy névutós helynevek nincsenek, csak azt, hogy az ilyen cím alatt számon tartott történeti és leíró adatok nagyobbik része nem helynév, csupán közszavas körülírás, helymegjelölés.

A legrégebbi nyelvemlékek szórványjellegű adataiban gyakran előbukkanó „locus, dictus, vulgariter, alio nomine” stb. minősítések a mellettük szereplő magyar kifejezésnek nem helynév voltát, csak helyjelölő funkcióját jelzik. A későbbi, birtoklással, használattal kapcsolatos irattári adatok az objektumok szó szerinti körülírására törekednek: elmondják, hogy az égtájak szerint kik a terület szomszédjai vagy milyen objektumok jelzik a birtok pontos helyét, milyen nevűek a szomszédos területek. A legbiztosabb helymeghatározás az, ha a közösség számára már ismert, névvel ellátott területhez, objektumhoz viszonyítunk. Ezt mutatják Gergely Béla vagy a Zala megyei kötet több százra rúgó névutós adatai. Ezek túlnyomó többsége nem azt mondja meg, hogy mi a helynév, hanem azt, hogy hol van a denotátum, amelyet a forrás megnevez vagy csak odaért. A „*Ház a sziklák alatt*” éppen úgy nem helynév, mint a „*Völgy a világ végén*”. Az újat, az eddig névtelent gyakorlati okokból viszonyítjuk a már ismerthez, névvel nevezetthez. Ez magyarázza, hogy a névutós helymegjelölésekben legtöbbször egy másik, már vitathatatlanul névszerű nyelvi képlet szerepel (vö. Lőrincze 1947: 9–10).

A névvé válást igen nehéz bizonyítani. A denotátum oldaláról azért, mert a biztos névvel jelölt objektumok, határrészek, dűlők területe is körülhatárolatlan, éppen úgy, mint a hozzá viszonyított területek: *Akasztófa*, *Akasztófa alatt*, *Akasztófa felé*, *Akasztófa mellett*, *Akasztófán alul*, *Akasztófán belül*, *Akasztófán kívül*, *Akasztófán túl* stb. (l. fentebb a kalotaszegi kötet anyagát). A helynévvé válás során a nyelvi jelentésnek a „hol van?” mozzanat mellett

fel kell idéznie a 'hely, objektum' fogalmát is: *Tiszántúl* 'a Tisza túloldalán fekvő tájegység'. A megnevező szerepű nyelvi képletnek egység gyanánt kell toldalékolódnia: *Tiszántúl-on, -ra, -ról*. A legtöbb névutós helymegjelölés ezen a ponton megbukik – nincs *Akasztófa mellett* –, de kivételek ebben a tekintetben a ragvonzó névutós kapcsolatok: az *Akasztófán belül, kívül, alul, túl* szerkezetek helymegjelölésként és névként egyaránt továbbtoldalékolhatók: *Akasztófán kívülre* megyek, *túlról* jövök, *belül* szántok. A ragvonzó névutók határozószóra vezethetők vissza, nyelvileg önállóbbak; a vonzott rag jelöltté teszi a kapcsolatot, ezáltal feloldja a szórendi kötöttséget. A fordított szórendű *túl a Tiszán* helymegjelölés teszi lehetővé a névvé válás során a *Túlatisza* elvonást.

A nevek toldalékolásának, mint a névség bizonyítékának nemcsak a személynévek esetében van jelentősége (*aranyat* – *Aranyt*). Amikor egy *Horgasfánál* helymegjelölés *Horgasfába* alakot ölt, ezt joggal tekinthetjük a névvé válás jelének (Sebestyén 1955: 66; Soltész 1979: 16). Mindenesetre, a névutós helymegjelölések esetében különösen fontos lenne, hogy a szinkrón gyűjtők ne mulasszák el megtudakolni, hogyan ragozzák ezeket az alakulatokat (vö. Végh 1968: 483).

8. Végezetül még egy kérdés, amely érintkezik a névutós helynevek témakörével. Amikor 1953-ban szakdolgozatomhoz összegyűjtöttem szülőfalum földrajzi neveit, meghökkenne tapasztaltam, hogy a *Sűrű alja* dűlőnevet kétféleképpen toldalékolják: *Sűrű alján, aljára, aljáról*, illetőleg: *Sűrű alatt, alá, alól*. Egy másik névhez a helyi egyházi irattárban ilyen adatokat találtam: 1788: „A *Kertalyai* fordulón”; 1808: „*Kert-allyainak* is, Naményi út hosszába valónak is hivatik”; 1801: „Kaszáló a' *kert alatt*”; 1839: „A *kert alá* a Tiszteletes Uréba”; 1864: „*Kertalya* dűlő” stb. Egy élőnyelvi mondatban ezt hallottam: „*Leszalattam a Kert alá e' kis forgóulevélér a gacsinak*”. A

Kertalja név tehát sajátos kettősséget mutat már a múltban is: a jelölt birto-
kos szerkezet átjátszik névutósba (Sebestyén 1953–54: 50, 81). Később, a
megye névanyagának összegyűjtése során láttuk, hogy vidékünkön tipikus
jelenségről van szó: nemcsak a *Sűrű alja*, *Kertalja*, hanem a *Hagymás alja*,
Lókert alja, *Pap-erdő alja*, *Töltés alja*, *Berek alja* is hasonló kettősséget
mutat, sőt az *Erdő-köz* csak *Erdő közt*, *közül*, *közé* toldalékolású (Kálnási–
Sebestyén 1993: 24, 41, 44, 46, 49; 121, 123 stb.).

Ma már persze tudom, hogy e jelenségre régen felfigyeltek a névtanósok.
Viski Károly például már 1929-ben szóvá tette, hogy a *Bikal* (= *bik* /bükk/ +
al) helységnév toldalékolásakor *Bikalatt*, *Bikalá* formák, tehát „az *alatt*, *alá*
névutók képzete nyomult s talán nyomul előtérbe” (1929: 140). Hasonlót
hallott a Szabolcs megyei prügyeiktől, akik ha a *Hegyaljára* fordul a szó
„sommásan csak így mondják: *a Hegy alá*, *a Hegy alatt* vannak, hazajönnek
a Hegy alól” (uo. 141).

Az efféle összefüggésre főleg a térszínformák kutatásakor figyeltek fel.
Árvay József az *al(j)* kapcsán elmondja, hogy a *Fancsal* (= *Fancs* + *al*) tol-
dalékolásakor az *alatt*, *alá*, *alól* névutókat használják. Eredetileg ilyen ne-
vekben az *al(j)* térszínformánév szerepelt, később alakultak ki a névutós
formák, a jelenhez közeledve azonban ezek visszahúzódtak és csak a *Csere-*
alj, *Cserealjban* *Cserealjon* él (1942: 10–11). Úgy látszik azonban, a jelen-
ség máig sem vonult egészen háttérbe.

Benkő a nyárádmenti viszonyító elemekről szólva megemlíti, hogy az *alj*,
köz, *mellék* helyett a mindennapi beszédben gyakran hallható *alatt*, *között*,
mellett névutó (1947: 25). Végh József Balázs Jánostól veszi az *Egeralj*
Eger alá, tőlem a *Szék-alja* *Szék alá* stb. példákat (1970: 377). Kaszás József
Lendva környékéről említ ilyen „ingadozó” alakokat: *Csór alja* *Csór alatt*,
Víz-köz *Víz között*, *Kóti-erdő-mellék* *Kóti erdő mellett* stb. (1979: 28). A Zala

megyei gyűjtésből már említettem a névutós nevek számát. Hozzáteszem most még ezt: miközben az *alatt* 7, az *alatti* 25 adatban szerepel, az *alja* és *aljai* utótagok 715 név alkotóelemei (Inczeffi 1966: 77). Hozzáteszem: *felett* 5, *feletti* 35, de a *-föl*, *-föli* 70 adatban (pl. *Partföl*, *Várföl*); a *mellett* 10, *melletti* 13, de a *mellék*, *melléke* 89 + *melléki* 20 adatban szerepel. Viszonylag kevés a *mögött* 2, *mögötti* 4 adata, de itt is van a *mög* utótagra 6 adat. (Más vonatkozásban vizsgálta meg a *Hegymeg* helynevek történeti szóródását Kiss Lajos, és igazán gazdag anyagot tárt fel: mindenütt előfordul, ahol szláv hatás feltehető. A magyar helynevekben – mint írja – „Eleinte pusztá helymegjelölésként használhatták mint földrajzi köznevet, de hamarosan mindenütt földrajzi tulajdonnév vált belőle”: 1976: 85–89).

Összegző művében Hoffmann is felveti, hogy a névutós nevekben „földrajzi köznévi jellegű szó szereplésével is számolnunk kell, amely sajátos módon ragozódik: *Csárda alja* → *a Csárda alatt dolgozik*, *a Csárda alá megy szántani*, *a Csárda alól jön*” (1993: 88). Itt tehát a szintagmatikus névszerkezet kombinálódik a morfológiai szerkesztésmóddal.

A jelenség módszeres feldolgozásával még adós a névtudomány. A helymegjelölésben és a belőlük alakult helynevekben előforduló névalap-
elemeket már csoportosítva találjuk meg Benkő nyárádmenti tanulmányában. A vízrajzi köznevek (35-öt vizsgál egyenként), felszínnevek (50) mellett itt külön érdekesek a „helyzetviszonyító nevek” (10): *alj*, *elő*, *fel*, *hátsó*, *köz*, *meg*, *mellék*, *szél*, *tő*, *vég*. Látható, hogy nagyobb részük a toldalékolásban változhat az azonos töből származó névutóval: *alatt*, *alól*, *alá*; *előtt*, *elől*, *elé*; stb. De figyelemre méltó a Benkőnél látható testrésznévi névelemcsoport is, ha a tájszemlélet közismert terriormorfizációját számításba vesszük. Itt sorolja fel a szerző a *far*, *farok*, *fenék*, *fő*, *hát*, *mál*, *oldal*, *orr* stb. közszavakat (csak futtában említem meg, hogy a zalai gyűjteményes kötet-

ben a *hát* 90, az *oldal* névelem több mint 300 névadatban szerepel) (Benkő 1947: 21–28).

A tájnevek határozóragozásának kérdéseiről szólva Juhász Dezső a névutóval való váltakozás mellett azt is kimutatja, hogy a fenti, helyzetviszonyításra is alkalmas névelemek közül a *köz* 47, az *alj* 35, a *mellék* 16, az *al* 8, a *túl* 5, a *fel* 10, a *hát* 32 név alkotóeleme, de kisebb számban még több előfordul (1988: 34–38).

Tágabb rendszertani és történeti kivetítésben az mondhatjuk, hogy a birtokos jelzős nyelvi szerkezetű, de sok jelentésárnyalatú – összetartozást, rész-egész viszonyt kifejező – helynévi szerepű összetételeink *Etelköz* neve óta bővülően adatolhatók. Joggal mondja Zelliger Erzsébet, hogy e típus keletkezése visszavezethető az ősmagyar korra, és „jellegzetes alaptagjuk a *fő, tő, köz* stb.” (1991b: 547). Hozzájuk képest valamivel későbbinek látszik a személynevekhez kötődő *falva, háza, szállása* stb. személyragos, jelölt birtokos szerkezetű helynévtípus. De bizonyára joggal feltehető az is, hogy az *al, fel, hát* utótagú nevek is korán jelöltté válhattak, hiszen az *alj* változat az *ala, alja* formákból vonódott el. Ezt feltételezve az sem zárható ki, hogy az *-alja* utótagú nevekben a névutós toldalékolás, az *alatt, alól, alá* „helyragozás” is igen korán megjelent és mind a mai napig él a nép nyelvében.

H i v a t k o z á s o k

- Antal László 1964. A formális nyelvi elemzés. Bp.
- Árvay József 1942. A térszíni formák nevei Kalotaszegen. Magyar Népnyelv 4: 3–50.
- Balassa Iván–Kováts Dániel 1997. Sárospatak határának helynevei. Sárospatak.
- Balázs János 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. NytudÉrt. 70. sz. 295–301. Bp.
- Barabás András–Kálmán C. György–Nádasdy Ádám 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? NyK. 79: 135–155.
- Bárczi Géza 1951. A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp.
- Bárczi Géza 1958. A magyar szókincs eredete. 2. kiad. Bp.
- Benkő Loránd 1947. A Nyárádmente földrajzinevei. MNyTK. 74. sz. Bp.
- Fabó Kinga 1980. A tulajdonnév–köznév „szófajváltásokról”. Névtani Értesítő 4. sz. 49–55. Bp.
- Fekete Péter 1969. Tiszaszöllös földrajzi nevei I. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek 483. sz. Eger.
- Fekete Péter 1970. Tiszaszöllös község földrajzi nevei II. Az Tanárképző Főiskola Füzetek 516. sz. Eger.
- FÖNMÍSZ. 1965. A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Összeállította Fábián Pál, Földi Ervin, Ifj. Hőnyi Ede. Bp.
- Gergely Béla 1942. Kalotaszeg névutós helynevei. Magyar Népnyelv 4: 158–182.
- Hajdú Mihály 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória. MNyTK. 209. sz. 471–477. Bp.–Miskolc.
- H. Fekete Péter 1959. Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK. 102. sz.
- Hoffmann István 1993. Helynevek nyelvi elemzése. DMNyIK. 61. sz. Debrecen.
- Ifj. Hőnyi Ede 1970. Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre? NytudÉrt. 70. sz. 349–352.
- Inczefi Géza 1960. Szeged környékének földrajzi nevei. NytudÉrt. 22. sz.
- Inczefi Géza 1966. A névadás ökonómiája a föld megnevezésében. Magyar Nyelv 62: 72–79.
- J. Soltész Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akad. K. Bp.
- J. Soltész Katalin 1986. Szokatlan alaki szerkezetű nevek. Névtani Értesítő 11. sz. 73–82.
- Juhász Dezső 1988. A magyar tájnévadás. NytudÉrt. 126. sz.
- Kálnási Árpád–Sebestyén Árpád 1993. A Csengeri járás földrajzi nevei. Debrecen. KLTE.
- Kaszás József 1979. A földrajzi nevek ingadozása. Névtani Értesítő 1. sz. 27–32.
- Kázmér Miklós 1957. Alsó-Szigetköz földrajzinevei. MNyTK. 95. sz. Bp.
- Kiss Lajos 1976. Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. NytudÉrt. 92. sz.

- Lőrincze Lajos 1947. Földrajzineveink élete. NéptudInt. Bp.
- Mészöly Gedeon 1956. Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó. Bp.
- Mező András 1967. A Baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza.
- Papp László és Végh József (szerk.) 1964. Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg.
- Papp László 1966. Szinkrón anyagú névtárak készítése. In: Szótártani tanulmányok. (Szerk.: Országh László) 55–76. Tankönyvkiadó. Bp.
- Sebestyén Árpád 1953–54. Gacsály földrajzi nevei. Tanári szakdolgozat, kézirat. Debrecen, KLTE.
- Sebestyén Árpád 1955. Földrajzi nevek Gacsályból. Acta Univ. Debr. Tom. II. 55–69. Bp.
- Sebestyén Árpád 1970. A tulajdonnevek jelentéstanához. NytudÉrt. 70. sz. 302–307.
- Sebestyén Árpád 1971. Földrajzi neveink helyesírásához. Magyar Nyelvjárások 17: 159–172.
- Szabó T. Attila 1937/1988. Dés helynevei. Nyelv és település. 103–183. 1988. Európa K. Bp.
- Szabó T. Attila 1940. A személynevek helyneveinkben. Magyar Népnyelv 2: 81–123.
- Szabó T. Attila 1942. Kalotaszeg helynevei I. Adatok. Kolozsvár.
- Szabó T. Attila 1961. Az Isztambul-, illetőleg a Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások 7: 3–22.
- Tompa József 1962. A szó szerkezetek. In: A mai magyar nyelv rendszere II, 65–94. Szerk. Tompa József.
- Végh József 1968. A földrajzinev-gyűjtők 1967. évi országos tanácskozása Balatonbogláron. Magyar Nyelv 64: 480–485.
- Viski Károly 1929. Bikal, Hegyalja. Magyar Nyelv 25: 140–141.
- Zelliger Erzsébet 1991a. Szóösszetétellel keletkezett tulajdonnevek a korai ómagyar korban. Névtani Értesítő 13. sz. 15–31.
- Zelliger Erzsébet 1991b. A szóösszetétel. A magyar nyelv történeti nyelvtana I. 523–552. Akad. K. Bp.